

AFYONKARAHİSAR EFSANELERİ ÜZERİNE

Saim SAKAOĞLU*

ÖZET

“101 Anadolu Efsanesi” adlı derlememde, “Afyonkarahisar Efsanelerinde Bazı Motifler” başlıklı bildirimde “Afyonkarahisar’da Efsanelerle Yaşamak” adlı yazımda Afyon efsaneleri konusunda çalışmışım. Bu konuda İrfan Nasrattınoğlu’nun “Afyonkarahisar Efsaneleri” adlı kitabı, Mehmet Aydın’ın bir önceki sempozyumda sunduğu “Efsane” konulu bildirisi, H. Fikri Yazıcıoğlu, Hikmet Tanyu, Mehmet Önder, Mehmet Saffet Devrim gibi araştırmacılarımızın kitapları ile çeşitli makale ve bildirimleri gözden geçirdim. Aynı zamanda Afyon Efsaneleri üzerine yapılmış öğrenci tezlerini inceledim. Sonunda gördüm ki, ilimiz adeta bir efsane hazinesidir. Bu çalışmamızda ise Afyonkarahisar’ımızdaki Gedik Ahmet Paşa için anlatılan efsaneler ile bu efsanelerin hem Anadolu’da hem Balkanlardaki benzerleri üzerinde durduk. Anadolu’da anlatılan pek çok benzeri gibi “Camii-hamam ikilisi” üzerine kurulan bu efsane de, galiba tatlı bir hikaye olmaktan daha çok, bir köken birliğine işaret etmektedir. Efsanelerin varyantlarının temelindeki düşünce ve bakış açısı bunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Afyonkarahisar, Efsane, Varyant

ABSTRACT

I had studied Afyon’s legends in my edition “101 Anadolu Efsanesi”, in my presentation titled “Afyonkarahisar Efsanelerinde Bazı Motifler” and in my essay named “Afyonkarahisar’da Efsanelerle Yaşamak”. In this subject I reviewed İrfan Nasrattınoğlu’s book called “Afyonkarahisar Efsaneleri”, Mehmet Aydın’s presentation in the previous symposium titled “Efsane” and in addition to them I also reviewed the articles and works of the authors like H. Fikri Yazıcıoğlu, Hikmet Tanyu, Mehmet Önder, Mehmet Saffet Devrim. I also

* Prof.Dr., TDK Üyesi

examined student's essays on Afyon's legends. At the end, I realized that our province Afyon is something full of legends. In this article, our main goal is on the legends narrated on Gedik Ahmet Paşa of Afyonkarahisar and comparing the similar ones both in Anatolia and Balcan. In this legend that was built on "Camii-hamam ikilisi" is something more than a story, that is, it notices the unity of origin. Moreover the thought and point of view in the foundations of legends confirms it.

Key words: Afyonkarahisar, Legend, Variant

Afyonkarahisar adı ile efsane kavramı arasında kurduğum bağın geçmişi epey eskilere uzanmaktadır. 1976 yılında yayımladığım *101 Anadolu Efsanesi* adlı derlememde bu ilimizle ilgili bir ve bu ilimizde derlenen yine bir efsaneye yer vermişim. **Şahitler Kayası** pek yaygın bir Afyon efsanesi idi. **Çobanın İbadeti** adlı efsane ise bu ilimizde derlenmişti ama belli bir coğrafyaya bağlanmamıştı.

Bizim Afyon efsaneleriyle olan bu küçük yaklaşmamız elbette bir son değildi ve olmayacaktı da. Daha sonraki yıllarda iki defa daha aynı konuya eğilmişim. Bunların ilki, dönemin belediye başkanının öncülüğünde düzenlenen *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*'nda 23 Ekim 1993 Cumartesi günü sunduğum bildiri idi. Bu bildirim, ertesi yıl, toplantının adını taşıyan bir kitapta yer aldı: *Afyonkarahisar Efsanelerindeki Bazı Motifler Üzerine*. Bu bildirimi hazırlarken pek çok kaynağı karıştırmışım. Bunlar arasında İrfan Ünver Nasrattıoğlu'nun *Afyonkarahisar Efsaneleri* (1973) adlı kitabı; Mehmet Aydın'ın bir önceki sempozyumda sunduğu efsane konulu bildirisi; H. Fikri Yazıcıoğlu, Hikmet Tanyu, Mehmet Önder, Mehmet Saffet Devrim gibi araştırmacılarımızın kitapları ile çeşitli makale ve bildirileri, gözden geçirdiğimiz başlıca kaynakları oluşturuyordu.

Dr. Mehmet Önder'in bilim adamlığı ve sanat aşkının birleşmesiyle hayat bulan, şimdi ise tatlı bir hatıra olarak hafızalarımızdaki yerini alan *Kültür ve Sanat* dergisinin 21 sayısı (Mart 1994), *Afyonkarahisar'da Efsanelerle Yaşamak* adlı yazımın yer aldığı özel sayı, ilimizle benim aramda güzel bir efsane bağı kuruyordu.

26 yıldan beri aralıklarla da olsa Afyonkarahisarımızın efsaneleri üzerine eğiliyorum. Elbette bu eğilmeler yeterli değildir. İlimiz âdeta bir efsaneler hazinesidir. Yapılacak yeni çalışmaların daha nice güzel efsaneleri

kazandıracağından eminim. Öğrenci tezlerinde gördüğümüz efsaneler bunun güzel örnekleridir.

Biz bu konuşmamızda, daha önceki yazılarımızda bazılarını dokunduğumuz Afyonkarahisar efsanelerimizden birinin Türk dünyasındaki kardeşlerine eğilmek istiyoruz. Bakalım bu güzel efsanelerin kardeşleri nerelerde yaşamaktadır. Hem Anadolu'da, hem de Balkanlarda anlatılan ortak bir örneği verelim.

Türk- İslâm geleneğinde külliyelerin önemini hepimiz biliriz. Başta İstanbul olmak üzere pek çok şehrimizde külliyeler vardı. Bugün ise çoğunluğu eski güzelliğini kaybetmiş veya bazı parçaları yıkılıp gitmiştir. Bir külliyenin temel binasını cami oluştururdu. Onun da uygun yönlerinde kütüphane, medrese, hamam, vb. bulunurdu. Özellikle hamamlar asla ihmal edilemezdi.

Bugün Anadolu'da anlatılan pek çok efsane, "Cami-hamam ikilisi" üzerine kurulmuştur. Konya'daki Sahip Ata Camii ve Sultan Hamamı, Yozgat'taki Çapanoğlu Camii ve Çarşı Hamamı, Tokat'taki Ali Paşa Camii ve Hamamı bunlardan birkaç örnektir. Kosova'nın Prizren şehrindeki Gazi Mehmet Paşa Camii ve Hamamı için de benzer bir efsane anlatılır. Güzel Afyonkarahisarımızdaki, iki adlı camimiz Gedik Ahmet Paşa Camii/ İmarek Camii için anlatılan efsanenin öbürlerinden hiç de farkı yoktur. Onun da yakınında, diğerlerinde olduğu gibi bir hamamı vardır. İşte bütün bu hamamı da olan camiler için anlatılan efsaneler birbirine benzemektedir. Sizler, Afyonkarahisar'da anlatılanı elbette biliyorsunuzdur; ben sizlere Balkanlarda, Prizren'de anlatılan, biraz daha renkli şeklini anlatmak istiyorum. Bakalım aralarında nasıl bağ kurabileceğiz. Prizren'deki cami aynı zamanda "Bayraklı Camii" olarak da adlandırılmaktadır.

İşte Gazi Mehmet Paşa (Bayraklı) Camii ile ilgili efsane:

Gazi Mehmet Paşa hâli vakti yerinde olduğu için cami yaptırmak ister. Ancak bu camii helâl para ile yaptırmak ister. Paralarının helâl olanlarını anlamak için de bir yol bulur. Bütün paralarını Bistriça çayının kenarına getirir, hepsini suya bırakır. Ona göre helâl olan paralar kalacak, dibe inecek, haram paralar ise akıp gidecek. Suda kalan paralar toplanır ve inşaata başlanır.

Bir süre sonra Paşa, inşaatını gezmeye gelir. Çalışmalardan memnundur. Ancak bir işçinin hareketleri dikkatini çeker. O işçi bir taşı alıp temele kor, sonra tekrar alıp geri getirir. O böyle yapmaya devam eder. Buna kızan Paşa, işçinin yanına gider:

"Burada ne yapıyorsun böyle? Nedir bu hep aynı taşı getirip götürmen?"

İşçi sakin bir şekilde cevap verir:

“Paşam, sizin bu caminizde hiçbir taşın haram olmasını istemediğinizi duydum. Gusul abdestim olmadığı için haram taşı caminizin yapımında kullanmak istemedim. Onun için hep aynı taşı getirip götürüyorum.”

Bunu öğrenen Mehmet Paşa hemen camiin yapımını durdurup bir hamamın yapımını başlatır. Onun bitmesinden sonra camie devam edilir.

Camiin açılış günü, Paşa, kapısına bir kilit taktırır. Der ki:

“Ey kilit, eğer bu camiin yapımına haram karışmışsa açılma; eğer hep helâl olanla yapılmışsa açıl!”

Herkes merakla beklemeye başlar. Derken kilit kendiliğinden açılır. Hep birlikte camiin avlusuna girerler. Oradaki bir sarhoş, Paşa’ya, camiin kubbesinin büyük olduğunu, camiin o kubbeyi taşımayacağını söyler. Bunun üzerine Paşa, adamı ikna etmeye çalışır:

“Bu kubbe çatlasa da patlamaz!”

Bugün camiin kubbesi biraz çatlaktır, ama hâlâ dimdik ayakta.

Bu efsanenin kilit ve sarhoş motiflerinin bulunmadığı bir varyantını, dostum Nimetullah Hafız 1976 yılında göndermişti. Yukarıdaki şekli ise Prizren’de yayımlanan *Bay / Kültür ve Sanat Dergisi*’nden aldım. Hacı Süleyman Hafız’ın anlattığı bu efsaneyi Daver Krasniç derlemiştir (*Bay*, 3 (18), Mart-Nisan 1996, 18).

Öyle sanıyorum ki, Afyonlu dinleyicilerimiz bu efsanenin benzerini hatırlamışlardır. Yalnız şu kadarını söylemek isterim. Türkiye’de anlatılan bütün benzer şekillerde paranın helâli ile haramının ayırt edilmesi motifi yoktur. Ayrıca, kilit ve sarhoş ile ilgili bölümlere de rastlanılmamıştır.

Bu konuda sunduğumuz bildirimizi, daha fazla bilgi bekleyen dinleyicilerimize hatırlatmak isterim: “Cami-Hamam İkilişinin Yapımıyla İlgili Yeni Bir Varyant: Yozgat Çapanoğlu Camii-Çarşı Hamamı Efsanesi”, *Erciyes Yöresi II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu* için hazırlanıp 7 Mayıs 1992’de Kayseri’de sunulan bu bildirim, daha sonra, *Efsane Araştırmaları* adlı kitabımıza da alınmıştır (Konya 1992, 88-91).

Bu efsaneler, galiba tatlı bir hikâye olmaktan daha çok bir köken birliğine işaret etmiyor mu acaba? Bence, bir ortaklığın, bir paylaşmanın en güzel örneğidir. Türk kültürünün yüzlerce ortak noktasını oluşturan bu motifi

daha başka yerlerde de aramak gerekecektir... Sivas'ta, Amasya'da, Kütahya'da, Manisa'da ve daha nice yerlerde. Buralarda bulunabilecek benzer yapıların da mutlaka benzer birer hikâyesi olacaktır. Afyon'daki cami ve hamamın belki de çoktan unutulmuş, belki sadece yaşlı hafızalarda yaşayabilen böyle güzel bir motifini yeniden gün ışığına çıkarabilmek elbette güzel bir iştir. Biz de bunun huzur verici rahatlığıyla yenilerini aramaya devam edeceğiz.